

De dageraad van de muziekdrukunst

In de oudste gedrukte muziektheoretische en liturgische boeken zoals de *Codex psalmodum*, gedrukt door Fust en Schoeffer te Mainz in augustus 1457, medewerkers van Gutenberg, werd de plaats voor de muziek opengelaten. Later werden enkel de notenbalken gedrukt en werden de noten er in handschrift aan toegevoegd. De vroegst gedrukte muzieknoten komen in het *Collectorium super Magnificat* van Jean Charlier de Gerson voor, gedrukt door Conrad Fyner te Esslingen in 1473. De enkele noten zijn in de opengelaten ruimte gedrukt en de lijnen van de notenbalk werden er met de hand bijgevoegd. De eerste die zowel de noten (in de zogenaamde Romeinse notatie met zwarte vierkante notentekens) als de notenbalken drukte, was de in Rome gevestigde Duitser Ulrich Hahn die echter slechts één werk met muziek drukte: het *Missale secundum consuetudinem curie romane*, dat op 12 oktober 1476 te Rome verscheen. Hahns methode om muziek te drukken in twee verschillende afdrucken werd door zowat alle Europese drukkers overgenomen. In onze contreien, waar men nog tot in het begin van de zestiende eeuw de techniek van de houtgravure gebruikte, was de eerste die Hahns methode om muziek te drukken toepaste, de in Antwerpen gevestigde drukker Stoffele van Eythoven (Christophorus Ruremundensis), vermoedelijk afkomstig uit Eindhoven (zie afbeelding 1). Wie niet zozeer de druktechniek als wel het drukprocedé zou vernieuwen door enerzijds het

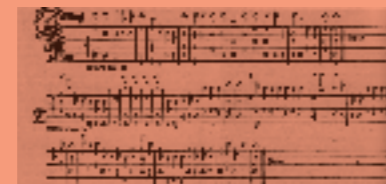
principe van de verplaatsbare tekens (zoals bij drukletters) toe te passen en anderzijds in drie keer (later gereduceerd tot twee keer) te drukken (eerst de notenbalken, dan de noten en de overige muziektekens en ten slotte de tekst), was de Italiaanse drukker en uitgever Ottaviano Petrucci, geboren op 18 juni 1466 te Fosombrone (Urbino). Petrucci die zich al in 1490 in Venetië gevestigd had, bekwam (op zijn aanvraag) op 25 mei 1498 van de Venetiaanse Senaat het privilege om gedurende twintig jaar als enige op het grondgebied van de Republiek Venetië zowel muziek voor stemmen (canto figurato én canto fermo) als orgelen luittabulaturen te drukken en uit te geven. Aldus werd hij de eerste die ooit luittabulaturen drukte (zie afbeelding 2). Voor de verspreiding van de vele religieuze en profane werken en voor het christendom zelf (zoals Petrucci het zelf in zijn aanvraag formuleert) zou dit een zegen betekenen. Mede dankzij Petrucci's technische precisie kwamen er voor musici aldus duidelijk leesbare partijen ter beschikking. Zijn eerste boek (opgedragen aan zijn broodheer Girolamo Donato) verscheen op 15 mei 1501. Het is de *Harmonice musices Odhecaton A*, bestaande uit 103 folio's met 96 meerstemmige chansons van onder andere Agricola, Busnois, Hayne van Ghizeghem, Isaac, Josquin, Ockeghem en Pierre de la Rue. In 1502 verschenen de *Canti B* en in 1504 de *Canti C*. Gedurende een tiental jaren zou Petrucci te Venetië nog verschillende missen en motetten van onder

meer Obrecht, Brumel, Ghiselin en Josquin des Prez drukken. In de verzamelingen van frottole (profane minder strenge composities) gepubliceerd na 1504 genoten Italianen zoals Tromboncino en Cara de voorkeur. Rond 1510 liet hij zijn bedrijf over aan Amadeo Scotto en Niccolo da Rafaël en vestigde hij zich opnieuw in zijn geboortestad waar hij als drukker en uitgever nog tot ca. 1520 bedrijvig zou zijn. Op 7 mei 1539 overleed hij te Venetië waar hij zich tijdens de drie laatste jaren van zijn leven bezighield met het helpen drukken van Griekse en Latijnse klassieke teksten.

Johan Huys

afbeelding 1

afbeelding 2

biografieën

Het ensemble **MEZZALUNA** werd in 2003 opgericht als rechtstreeks gevolg van de jarenlange artistieke en wetenschappelijke samenwerking tussen de Belgische blokfluitist Peter Van Heyghen en de Engelse blokfluitbouwer Adrian Brown. Afhankelijk van het programma wordt de groep samengesteld uit drie tot zes ervaren blokfluitisten uit België, Nederland, Frankrijk en Oostenrijk die zich toeleggen op de stijlgetrouwe uitvoering van polyfone muziek, gecomponeerd tussen ca. 1480 en ca. 1630. Uitgangspunt voor de uitvoeringspraktijk van het ensemble is een instrumentarium dat uitsluitend bestaat uit blokfluiten, die qua bouwwijze zo nauw mogelijk aansluiten bij verschillende historische voorbeelden, bewaard in diverse Europese musea. Mezzaluna was onder andere te gast op Musica Antiqua Brugge en is momenteel een van de ensembles in residence in het Augustinus Muziekcentrum te Antwerpen.

PAUL O'DETTE behoort tot het selecte groepje musici die de technische en stilistische maatstaven gedefinieerd hebben met dewelke – binnen de oude muziek – luitisten zichzelf meten. Hij vertegenwoordigt dat felbegeerde evenwicht tussen historisch bewustzijn, idiomatiche accuraatheid en ongeremde zelfexpressie. Paul O'Dette is vooral gekend omwille van solorecitals en meer dan 120 opnames met virtueuze luitmuziek. Als ensemblemusicus is hij onder meer lid van Tragicomedia. Sinds 1997 profileert Paul O'Dette zich ook steeds meer als dirigent van barokopera's. Hij leidde producties van componisten als Monteverdi, Rossi, Cavalli en Lully. Paul O'Dette is professor luit en directeur van de oude muziekafdeling aan de Eastman School of Music en artistiek directeur van het Boston Early Music Festival.

IN DE KIJKER VR 28.03.08 / 20.00 / KAMERMUZIEKZAAL / MIDORI SEILER & JOS VAN IMMERSSEEL

Met dit concert voltooien Jos van Immerseel en Midori Seiler hun integrale van Beethovens vioolsonates. Zelf speelde de componist zowel veel als piano en kende hij de mogelijkheden van beide instrumenten als geen ander. Hij liet de instrumenten in een democratische verhouding perfect bij elkaar aanleunen en in de beroemde Kreutzer-sonate is bovendien de evolutie naar grootschaliger werken merkbaar.

Het rookvrije **CONCERTGEBOUWCAFE** met uitzicht op 't Zand is een goede plek om met vrienden samen te komen, voor een lichte lunch of aperitief. Er is bovendien een uitgebreid aanbod van cds om te beluisteren én aan te kopen. Open vanaf 11 uur, gesloten op zón- en maandag tenzij er een voorstelling is.

info & tickets

0770 22 33 02

IN&UIT - 't Zand 34, 8000 Brugge

WWW.CONCERTGEBOUW.BE

subsidiënten

West-Vlaanderen

BRUGGE

mediasponsors

DeMorgen

Knack weekend FOCUS

Klara

structurele sponsors

BOMBARDIER

FLUXYS

PORT AUTHORITY ZEBRUGGE

Electrabel

DO 21.02.08

MEZZALUNA & PAUL O'DETTE

POLYFONIE IN VENETIË

KAMERMUZIEKZAAL - 20.00

19.15 Inleiding door Peter Van Heyghen

Mezzaluna & Paul O’Dette

Polyfonie in Venetië

	
 PALAZZO	
<i>luit</i>	GILES MUREAU (CA.1450-1512) OF ANTOINE BUSNOYS, (C.1430-1492) OF LOYSET COMPÈRE (CA.1445-1518), <i>Je ne fay plus (Odhecaton, 11)</i>
PAUL O’DETTE <i>ensemble</i>	JOHANNES GHISELIN (FL.1491-1507), <i>Vostre a iamays! je nay dueu (Canti C, 160)</i>
MEZZALUNA <i>blokfluit en artistieke leiding</i>	JOSQUIN DES PREZ (CA.1540/55-1521), <i>La plus des plus (Odhecaton, 70)</i>
PETER VAN HEYGHEN <i>bloktluit</i>	JOHANNES MARTINI (CA.1430/40-1497), <i>Fault il que heur soy (Canti C, 73)</i>
SUSANNA BORSCH	JACOB OBRECHT, <i>Tsat een meskyn (Odhecaton, 97)</i>
RAPHAELA DANKSAGMÜLLER	
THOMAS LIST	
—	
ANONYMUS, <i>Tres douce fillette (Canti C, 11)</i>	
ERASMUS LAPICIDA (CA.1440/45-1547), <i>Tander naken (Canti C, 153)</i>	
JOHANNES OCKEGHEM (CA.1410-1497) OF	
JOHANNES MARTINI (C.1430/40-1497) OF	
MALCOURT (FL. C.1470-1480), <i>Malor me bat (Odhecaton, 69)</i>	
ANONYMUS, <i>Cest ung maues mal (Canti C, 26)</i>	
—	
JOAN AMBROSIO DALZA (FL.1508), <i>Tastar de corde – Recercar dietro (3v) / Pavana alla venetiana (9r) / Saltarello (9v) / Piva (10v)</i>	
—	
PIERRE DE LA RUE (CA.1452-1518), <i>Myn hert (Canti C, 16)</i>	
HENRICUS ISAAC (CA.1450/55-1517), <i>Jay pris amours (Canti C, 41)</i>	
JACOB OBRECHT (1457/58-1505), <i>Jay pris amours (Canti B, 4)</i>	
—	
FRANCESCO SPINACINO (FL.1507), <i>Recercare (I, 39v) / Malor me bat (II, 18v)</i>	
JOAN AMBROSIO DALZA, <i>Calata all spagnola ditto terzetti (50v)</i>	
—	
In samenwerking met AMUZ	

De instrumentale muziek van Ottaviano Petrucci

De titel van dit programma is misschien enigszins misleidend: Ottaviano Petrucci (1466-1539) was immers helemaal geen componist; wel was hij niemand minder dan de officiële uitvinder van de muziekdrukunst. Hij werd geboren en groeide op in Fossombrone, een klein stadje in het noorden van de Marche dat sinds het midden van de vijftiende eeuw werd geregeerd door de hertog van Urbino. Urbino was op dat moment een van de belangrijkste culturele centra van de Italiaanse renaissance. Op minder dan 60 kilometer van Fossombrone ligt Fabriano, de stad die in 1268 het absolute centrum werd van de Europese papierindustrie. Petrucci heeft echter niet alles zomaar met de paplepel meegekregen; hij moet ook een bijzonder schrander man geweest zijn die klaarblijkelijk beschikte over een inventieve geest en een gezonde portie ondernemingszin. De hang naar Franco-Vlaamse polyfonie was groot destijds bij de Noord-Italiaanse adel en welgestelde burgerij. Vooral chansons waren bijzonder gegeerd. Daarvan getuigen de talrijke handschriftelijke codices, of chansonniers, waarvan er tot op heden enkele tientallen bewaard bleven. Opvallend daarbij is het relatief hoge aantal handschriften waarin helemaal geen tekst werd voorzien. Deze muziek werd in het laatvijftiende-eeuwse Italië blijkbaar vaak op instrumenten uitgevoerd en uit tal van bronnen blijkt dat men daarbij vooral gebruik maakte van homogene instrumentale ensembles, de zogenaamde ‘consorts’,

samengesteld met instrumenten van dezelfde familie. Wat blaasinstrumenten betreft, was vooral het blokfluitconsort zeer in trek; deze formatie was immers reeds sinds het begin van de vijftiende eeuw bijzonder populair bij professionele spelers van zowel luide als zachte instrumenten en met een minimum aan nieuwe technologie kon de blokfluit voortaan ook in veel meer verschillende groottes worden gebouwd, zodat het blokfluitconsort in verschillende registers kon worden gespeeld.

Een van de allerbelangrijkste instrumenten was echter de luit, omdat het met betrekking tot het instrumentaal uitvoeren van vocale polyfonie eigenlijk een dubbelde rol vervulde. Enerzijds werd de luit op het einde van de vijftiende eeuw nog volop met plectrum bespeeld, als monodisch instrument. Recent onderzoek heeft zelfs uitgewezen dat een consort met drie of vier van dergelijke monodisch bespeelde luiten wel eens de vaakst voorkomende instrumentatievorm voor de uitvoering van vocale polyfonie zou kunnen geweest zijn rond die tijd. Anderzijds waren luitisten rond het midden van de vijftiende eeuw reeds begonnen om de snaren met de vingers aan te tokkelen, waardoor het mogelijk werd om meerdere stemmen terzelfder tijd uit te voeren. De luit werd dus plots een polyfoon instrument en het is vooral deze spectaculaire ontwikkeling die ervoor gezorgd heeft dat de luit in de daaropvolgende 150 jaar tot een van de meest geliefde solo-instrumenten zou uitgroeien. Ottaviano Petrucci moet al deze

ontwikkelingen op de voet gevolgd hebben. Hij was schrander genoeg om in te zien dat de vraag naar polyfone muziek bij de Italiaanse adel en burgerij, vooral met het oog op instrumentale uitvoering, steeds groter zou worden en nu al de productiecapaciteit van lokale scriptoria ver overschreed. Hij had dus als goed zakenman niet alleen een gat in de markt ontdekt, maar hij was bovendien inventief genoeg om een oplossing te bedenken waardoor hij aan deze groeiende vraag kon tegemoetkomen.

In 1498 werd hem een Venetiaans privilege verleend voor een periode van twintig jaar. In zijn aanvraag verklaarde hij dat hij had ontdekt waarnaar velen op zoek waren: een manier om polyfone muziek te drukken. Hij vroeg naar het exclusieve recht om zowel muziek in partijen als in orgel- en luitintavolatie te publiceren. Zijn ontdekking bestond erin dat hij eenzelfde blad papier meermaals door de drukpers haalde: een eerste keer voor de noten en andere muzikale tekens, een tweede keer voor de notenbalken en een derde keer voor de titels en, indien nodig, de tekst. In werkelijkheid was zijn ‘nieuwe’ druktechniek reeds eerder gebruikt door drukkers van Gregoriaanse gezangen, maar Petrucci maakte ze geschikt voor het publiceren van polyfonie dankzij het ontwikkelen van veel verfjndere typografie. De eerste bundels die hij uitgaf, *Harmonice Musices Odhecaton* (1501) en de *Canti B* (1502), allebei tekstloze chansonniers met respectievelijk een honderd- en een vijftigtal hoofdzakelijk drie- en vierstemmige

Franco-Vlaamse polyfone werken, waren meteen een schot in de roos. Daarvan getuigen onder meer de herdrukken van 1503 en 1504. In 1504 verscheen ook het derde deel van de tekstloze cyclus, de *Canti C*, meteen goed voor nog eens een honderdvijftigtal juweeltjes van polyfone componeerkunst. In 1507 vond Petrucci dat de tijd rijp was om een ander marktsegment aan te snijden; dat van de luitintavolaties. Hij begon eerder voorzichtig met de publicatie van twee bundels van zijn stadsgenoot Francesco Spinacino. Spinacino’s 81 gepubliceerde werken zijn enerzijds hoofdzakelijk intavolaties van Franco-Vlaamse stukken en anderzijds rijkelijk uitgewerkte en quasi-improvisatorische ricercares die als preludes dienst deden. Opvallend is vooral Spinacino’s gekleurde ‘harmonische’ toonspraak en zijn soms – zelfs voor moderne begrippen – zeer gedurfde omgang met ‘musica ficta’ (toegevoegde kruisen en mollen).

In 1508 publiceerde Petrucci eerst nog een bundel van de luitvirtuoso Giovanni Maria Alemanni, maar daarvan is helaas geen enkel exemplaar bewaard gebleven. Later in hetzelfde jaar verscheen ten slotte een bundel van de Milanees Joan Ambrosio Dalza, een publicatie die bijna volledig gewijd is aan dansmuziek, vaak geordend in korte suites. De 5 *tastar de corde* dienen daarbij als korte akkoordische inleidingen of voorspelen.

Een pauselijk handelsembargo en de uitbraak van de pest dwongen Petrucci ertoe om in 1509 Venetië reeds te verlaten en terug te keren

naar zijn geboortestad Fossombrone. Hij ging er nog jaren door met het publiceren van muziek en andere boeken en verkreeg in 1513 zelfs een privilege voor de Pauselijke Staten dat qua inhoud vergelijkbaar was met zijn vorig Venetiaans privilege. In 1520 hield hij het ten slotte voor bekeken en besloot hij voor de rest van zijn dagen te leven van de opbrengsten van zijn papiermolen. Ottaviano Petrucci was een typisch kind van zijn tijd; een echte renaissance-cemens die zichzelf ten doel stelde om cultuur dichterbij de mensen te brengen. Hij leefde in een tijd waarin de kwaliteit van de muziek voor zichzelf sprak. Het was niet zijn taak om ze aan te prijzen, het volstond dat hij ze hielp verspreiden. Naar analogie met en als eerbetoon aan hem is ook dit concertprogramma en deze programmatekst opgevat: we laten de kwaliteit van de muziek voor zichzelf spreken, maar we spannen ons wel telkens opnieuw in om ze überhaupt aan het publiek aan te bieden. Veel luistergenot.

Peter Van Heyghen